

УДК 639.1+930 (438+477) "15/16"
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2022.152-153.4>

Н. Кравченко, асп.
e-mail: nadiia.v.kravchenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9739-4859

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛЮВАННЯ НА ПТАХІВ НА СХІДНИХ ТЕРЕНАХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У СВІТЛІ НАРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ XVI–XVII СТОЛІТТЯ

Проаналізовано практики полювання на птахів у Речі Посполитій у світлі трактатів та щоденників. Залежно від їхньої тематики полювання на птахів та ловецтво в них репрезентовані сповна чи, навпаки, фрагментарно. Ці джерела становлять інтерес з огляду на наявність у них даних, що дають можливість вивчити тогочасний технічний рівень розвитку мисливства, полювання як частину повсякдення того часу і, власне, його культурну складову. Ці дані, за умов мінімальної інформації щодо руських теренів Речі Посполитої, можуть бути частково екстрапольовані й на українське мисливство ранньомодерного часу. Період, який проаналізовано у статті, цікавий з погляду накопичення знань про орнітофауну, рекомендації часових обмежень полювання на період розмноження. Друге є виявом прагматичного ставлення до цього ресурсу, усвідомлення його цінності, що водночас можна трактувати як первинний вияв екологічної свідомості.

Ключові слова: *нарративні джерела, мисливство, полювання, птахи, Річ Посполита, XVI–XVII століття.*

Історія полювання у Речі Посполитій є не надто дослідженою темою, оскільки має нерівномірне представлення з погляду джерельної бази. Зокрема, полювання на птахів є своєрідною лакуною, тому що відомості про нього фрагментарні. Причина криється в характері цього підвиду мисливства, що могло вважатись радше проміслом і прерогативою простолюду. Неоднозначність пташиного полювання помітна й у ставленні сучасників до такої дичини, тобто наскільки м'ясо того чи іншого птаха цінувалось. Оскільки на птахів переважно полювали заради кулінарних експериментів чи задля створення додаткового харчового ресурсу, то факти про таке полювання рідко потрапляли на сторінки щоденників. Відомості із цієї групи джерел радше побічні – до них, наприклад, можна зарахувати гастрономічні історії чи різноманітні метафори або приказки з мисливським відтінком ("загнали в річку та постріляли, як качок" [7, с. 83–84, 211], "втратив зір, як старий рароє" [10, с. 96]).

Більшість польських праць, присвячених мисливству, переважно аналізують полювання на різних ссавців, за якими влаштовували гонитву представники еліт. Цікавістю до історії провадження мисливства, спостережень за фауною була в авторів ще із XIX ст., зокрема у згаданих нижче Віктора Козловського та Ігнація Бобятинського. Їхні праці мали на меті систематизацію тогочасних знань про специфічну ловецьку термінологію та способи полювання, відповідно, зокрема й на птахів. Більш сучасні автори – Агнешка Самсонович та Пьотр Бадиана – використали у своїх дослідженнях з історії мисливства для розкриття "пташиної" тематики низку нарративних джерел, переважно господарських трактатів. Полювання на птахів, безумовно, потребує окремої постановки та дослідження з використанням ширшого кола джерел, праць більш вузького профілю (мисливствознавчих, етнографічних тощо), оскільки має свої особливості через специфічний соціальний контекст. Тим паче в українській історіографії відсутні дослідження засадничого характеру з історії мисливства зазначеного періоду, проте є окремі статті, що стосуються юридичних, економічних, культурних аспектів провадження полювання.

Нарративні джерела, у яких наявні згадки мисливського характеру, у контексті цього огляду варто поділити на дві категорії – господарські трактати, щоденники та спогади. Цей розподіл є дещо умовним з огляду на змістове наповнення джерел, до того ж деякі з них нині можуть бути цікавими не лише історикам, а й літературознавцям. Господарські трактати у контексті зазначеної

теми є дуже цінним джерелом, оскільки фіксують рівень розвитку техніки, знань про навколишнє середовище. Такі твори мають рекомендаційний характер і є своєрідними посібниками. Отже, до цієї групи належать: "Myślistwo ptasze" Матеуша Циганського (1584), "Myśliwiec" Томаша Белявського (1595), "Gospodarstwo jezdeckie, myśliwczce i strzelcze..." шляхтича-аноніма (написане бл. 1600 р., імовірним автором вважають Ансельма Гостомського), "Oekonomika ziemiańska" Якуба Казимира Гаура (1675). Тематично до цієї самої категорії варто віднести літературний твір "Żywot człowieka rozcziwego" за авторством Миколая Рея (1562), оскільки він, змальовуючи шляхетський ідеал повсякдення, торкається теми мисливства. Тематично подібним до нього є трактат Т. Белявського, написаний у віршованій формі.

Решта джерел, що повністю або частково мають характер спогадів, відіграють радше другорядну роль у контексті цього короткого дослідження, проте ілюструють окремі аспекти "пташиної" тематики. В них ідеться про історії окремих полювань, страви з дичини, фауністичні багатства українських земель, дипломатичні дари чи загадані мисливські прислів'я. Отже, до цієї групи потрапили: "De moribus tartarorum, lituanorum et moscorum" Міхалона Литвина (1540-ті), "Pamiętniki" Самуеля Маскевича (бл. 1631), "Przeważna legasyja..." Самуеля Твардовського (1633), "Description d'Ukraine..." Гійома Левассера де Боплана (1650), "Lapolisiec..." Йоахима Єрлича (закінч. бл. 1673), "Pamiętnik, dzieje Polski zawierający" Миколая Ємьоловського (закінч. у 1679). У цю групу також потрапили "Pamiętniki" Яна Хризостома Пасека (закінч. у 1695), які є історичним джерелом, але водночас, завдяки лексичному багатству та емоційності викладу, пам'яткою польської літератури епохи Бароко.

Отже, автори джерел із першої групи побіжно торкнулись полювання на птахів, за винятком власне першого названого твору – "Myślistwo ptasze", цілком присвяченого цій темі; до того ж його автор згадує про полювання на Поділлі. Ці джерела мали різний ступінь поширення. Наприклад, твір М. Циганського лишився маловідомим, а от трактат Я. К. Гаура – навпаки, став знаним у Речі Посполитій, на її українських теренах і на території Гетьманщини. Водночас ці джерела цікаві з іншого ракурсу, адже в них ідеться про методи полювання на тих представників фауни, які поширені й на українських землях, з огляду на подібність ландшафтів. Подібними є і методи полювання (пастки, сітки тощо), описані у трактатах зазначеного періоду, якщо порівняти їх із працями

XIX ст. та етнографічними дослідженнями пізнішого часу. Джерела із другої групи є радше ілюстративним матеріалом, проте три твори з переліку мають безпосередній стосунок до українських земель. Власне українські нарративні джерела на мисливську тематику неznані, хоча зі знаних спогадів XVI–XVII ст. за авторством М. Литвина та Г. Л. де Боплана відомо про значні мисливські багатства цих теренів, включно із пташинами.

Передусім необхідно навести класифікацію птахів відповідно до ландшафтів, для яких вони є частиною типової фауни. Отже, птахів, на яких полювали, можна поділити на лісових, водоплавних, болотно-лугових, степових чи польових. До лісових належать: тетерів, рябчик, куріпки, припутні, глушець, вальдшнеп (слуква); до болотно-лугових – журавлі, чаплі, кроншнепи (кульони); до водоплавних – дикі гуси, чайки, качки та лебеді; до степових (чи польових) – дрохва та перепілка. Деякі птахи мають великий ареал поширення – зустрічаються, наприклад, не лише у лісах, а й у лісостепу, тому фактор ландшафтів важливіший. Оскільки болотно-лугові та степові угіддя значно скоротились за рахунок їх переведення у стан сільськогосподарських, то деякі зі згаданих птахів нині мають статус рідкісних [16, с. 133–144].

Т. Белявський у віршованому трактаті "Myśliwiec" присвятив птахам окремий підрозділ, де звернув увагу на пташине ловецтво, способи полювання на різних птахів, а саме куріпку, дику гуску, качку, журавля та лебедя, і, що нетипово, ворону. Перелік дрібніших птахів, на яких можна полювати, дещо більший: лісовий голуб, сойка, іволга (вивільга), гайворон, чайка, зяблик, чиж, снігур, горобець [4, с. 15, 45–52]. Більшість із цих птахів гніздяться на деревах, є частиною типової фауни українських лісів, лісостепів та степів як постійні чи мігруючі види. Винятком є чайка, що є болотно-луговим птахом і належить до перелітних птахів. Докладні описи птахів, включно із дрібними горобцеподібними, як і способів полювання на них, містяться у трактаті "Myślistwo ptasze" М. Циганського, який пізніше був названий першим у Речі Посполитій орнітологічним довідником. Яскраві спогади про багату орнітофауну Київщини, малозаселеної станом на 1540-ті рр., лишив М. Литвин. Хрестоматійними стали рядки про дітей, що навесні заповнювали цілі човни яйцями диких качок, гусей, лебедів та журавлів, а пізніше їх пташенятами пташниками [3].

Загалом пташине мисливство варто поділити на два напрями – ловецтво та полювання. Відомостей про другий все ж більше, з огляду на кількість такої дичини. На деяких птахів полювали не задля безпосередньо їх уживання в їжу, цілі такого підвиду мисливства могли бути іншими. Наприклад, хижих птахів (соколів, яструбів тощо) приманювали та накривали сітками або ж шукали їхні гнізда. Термін "ловецтво" може стосуватись дрібного польового птаства – таких пташок ловили, аби вони були приманкою для хижаків, яких потім мали навчити полювати на дрібну звірину. Своєрідним винятком був соловейко, якого ловили, аби підселити у клітку та насолоджуватись його співом [5, с. 247]. З подібною метою могли ловити деяких представників родини дроздових, щиглика та коноплянку [21, с. 181–182]. Задля вживання в їжу полювали на тих птахів, що були великими чи відносно великими, чиє м'ясо мало гарні смакові якості. Пір'ям диких птахів могли набивати подушки, а більшими красивими пір'їнами оздоблювати шапки [21, с. 140]. До того ж із кісток великих птахів могли виготовляти вабці на інших звірів.

М'ясо диких тварин, зокрема й птахів, відрізнялось від м'яса свійської худоби (могло бути твердішим, мати

інакший ступінь жирності тощо). Польський письменник М. Рей у творі "Żywot człowieka rozcziwego" створив образ ідеального шляхетського повсякдення, частиною якого є полювання і, відповідно, вживання дичини в їжу. Цікаво, що автор звернув увагу на посуд і підкреслив те, що від його зовнішнього вигляду треба отримувати таку саму насолоду, як і від їжі. До пташиних страв, про які йшлося у цьому творі, належать засолене м'ясо тетерука, якого подавали в мисочці, також йшлося про полювання на куріпку [11]. Про запечене м'ясо куріпки і глушця як страв, що подавались у напівмисках, згадував Т. Белявський [4, с. 54]. Г.-Л. де Боплан наприкінці свого "Опису України" описав страви, що були на шляхетському бенкеті, і зазначив чималу кількість різного птаства. До них належали куріпки, жайворонки, перепілки та "інші дрібні пташки, чого тут дуже багато"; натомість голуби та бекаси на столах були рідкістю, оскільки не зовсім характерні для теренів Київського воєводства [1, арк. 110]. Про подібні "пташині" гастрономічні вподобання згадував у своєму щоденнику Я. Х. Пасек [10, с. 35]. Високо також цінувалась дрофа, смак м'яса якої називав "вишуканим" хроніст Мартін Кромер [21, с. 151].

Провадження мисливства залежало від багатьох чинників, зокрема й природних. Власне, фактор ландшафтів вплинув і на класифікацію мисливської орнітофауни, наведену вище. Найкращими місяцями для полювання, зокрема на різне птаство, вважали листопад і грудень. Наприклад, М. Рей радив ставити в холодну пору року сіті на тетерева та куріпку [11]. Я. К. Гаур у додатку-календарі до свого господарського трактату "Oekonomika ziemiańska" також зазначав, що мисливцям варто потурбуватись про теплий одяг із хутром для зимового полювання та регулярно перевіряти пастки впродовж року. Березень, коли качки тільки повертались із теплих країн, він вважав підходящим місяцем для полювання на них; натомість у квітні, коли у багатьох птахів починається період гніздування, радив відмовитись від пташиного полювання [8, с. 212, 216–217]. Вдалим часом для мисливців-пташників Я. К. Гаур вважав липень, а в серпні, коли вже зібраний врожай, радив полювати на перепілок з яструбом [8, с. 222–223]. Друга половина літа та початок вересня вважались сприятливим часом для полювання не лише на перепілок, а й на тетеруків, куріпок, глушців, дроф та качок, адже в цей час в них уже піросло потомство [15, с. 92–94, 101, 122–130, 157–159].

У мисливських трактатах наявні й рекомендації щодо часу доби, коли найкраще проводити полювання на птахів. Наприклад, анонімний автор трактату "Gospodarstwo jezdeckie..." радив іти на пташине полювання за три години до сутінок і на світанку – це час, коли птахів найчастіше можна побачити у траві [6, с. 374]. За його ж спостереженнями, у ясный і тихий день слід полювати на куріпок, припутнів (лісових голубів); у подібну, але вітряну погоду, слід шукати зі зброєю качок, гусей, журавлів та сойок. Натомість полювання на глушця, тетерева та дрофу найбільш результативним було в холодний, хмарний, але не вітряний день [6, с. 381].

Організація полювання на птахів могла виявитись копіткою справою, адже варто було не лише зважати на погоду та сезон, а й потурбуватись про теплий одяг нейтрального кольору, що не вбирає вологу, добрі чоботи, помічників, сіті, схованку, вабці, приманки, зброю. Їх вибір залежав від обраного типу полювання. Схованкою для мисливця міг бути курінь або човен, якщо він планував полювання на лісового чи водоплавного птаха, відповідно. Також він мав потурбуватись про відповідну сіть чи пастку, а ще врахувати раціон птаха, якого планував

вполювати. Приманити його мисливець міг, маючи спеціальний свисток-приманку, про їхній матеріал та характер звуку йдеться у трактаті М. Циганського. Звук вабця імітував голос самого птаха-об'єкта полювання або ж якогось іншого, щебетання малого пернатого, писк миші. Такі свистки могли бути як із кістки та рогу, так і металевими (автор згадує олов'яні) [5, s. 254].

Варто окремо спинитись на пастках та різновидах сіток на птахів. Здавня відомими, зокрема й на українських землях, були різноманітні петлі та сильця, які фіксувались на землі або на кілочках. Також такі пастки іноді лишали на берегах водойм, якщо мисливець хотів вполювати водоплавного птаха. Сіті на птахів поділялись на два основні типи – самоловні та підривні. У першому випадку птах заплутувався в ній сам, у другому мисливець мав смикнути за мотузку. Підривною сіткою було "корито" – це відома сіть на куріпок, якою нерідко користались у холодну пору року; після відповідного поруху мисливця її бокові стінки змикались воедино. Відомою ще з руських часів була сіть-перевіс, яку ставили на кілочках і маскували листям, лишаючи приманку у вигляді зернят вівса чи коноплі, ягід. Коли зграйка птахів вирішувала поживитись приманкою, сіть через систему мотузок замикалась і злітала доверху [14, с. 160]. Пастки-сітки на птахів могли встановлювати й на деревах, отже, їх перевірка могла бути не зовсім безпечною справою. Й. Єрлич у своєму "Літописці..." лишив запис про брата, любителя мисливства, що поліз за пташкою на дуб, впав і забився на смерть [2, с. 85].

Чимало різновидів пасток на птахів описано у трактаті М. Циганського, серед них кругові, що падають на птахів зверху. Під таку сітку мисливець заманює птаха вабцем, і вона падає на нього [5, s. 171–183]. На кілках навхрест ставилась пастка типу шатро із трьох "стіл", усередині якої лишали приманку. Автор радив ставити сітку так, щоб вона трохи нависала над землею чи листям, робити в ній спеціальні дірки, аби птах у ній загрузнув, для цього ж лишати під нею ще одну сітку-ядро [5, s. 61–62, 181–191]. Загалом існувало чимало різновидів таких сіток, що різнились типом волокна, розмірами і трохи формою, але більшість, подібно до шатра, мали три "стіни" і замикались мотузкою; іноді всередині лишали сильце [5, s. 258–259]. Коли птах потрапляв у шатро, мисливець, будучи у сховку, смикав за мотузку, і пастка замикалась та злітала. Побутування цієї давньої пастки фіксували на Волині навіть у XIX ст. [19, s. 279]. Псування чи викрадення сіток, як і руйнування гнізд, каралось штрафами, про що йдеться у Литовських статутах [13, с. 364].

Існували також сітки на водоплавних чи болотно-лугових птахів, проте вони були не надто надійними, та й мисливець принагідно мав подбати про схованку – "буду" або човен, замаскувати сіть верб'ям. Одним зі способів вполювати водоплавного птаха, а особливо різних качок, був круг із дерева, який кріпився на кілок, вбитий вглиб. На нього прив'язували мотузку, з одного боку якої була рибна приманка на гачку, з іншого – камінь. Коли качка з'їдала приманку разом із гачком, вона починала шарпати мотузку, тоді прив'язаний з іншого боку камінь падав, і вона не могла злетіти [5, s. 66–68, 89–97]. З інших приманок на птахів варто згадати мертву мишу чи живих дрібних птахів (на сову), настромлене на гілку яблуко (на лебедя) [5, s. 171–183, 26–27].

Про інакші способи зловити птахів без сіток пригадують два автори щоденників – Я. К. Гаур і той-таки М. Циганський. Щоправда, це стосується невеликих за розміром птахів. Наприклад, Я. К. Гаур радив настоювати

зерно-приманку 10 днів у розчині із соку цикути з додаванням дурману чи тютюну; інший спосіб – зерно слід вимочити у винному оцті 8 днів, додати подрібнені чистотіл та білу шавлію. Ще простішим способом було змішати подрібнений чистотіл із будь-яким зерном; кожен птах, що поласує таким зерном, стане "таким п'яним, що його можна буде вхопити рукою" [8, s. 178–179]. М. Циганський пригадує про леп, ще один спосіб зловити невеликого птаха [5, s. 72]. Це пастка із приманкою та клейкою речовиною на основі смоли. Коли птах намагався звільнитись, його крила склеювались. Таку пастку можна було зробити за допомогою термічної обробки ягід омели з додаванням живиці до готової маси та встромленого у неї галуззя [19, s. 322].

Для більш активних форм полювання на птахів необхідними були помічники. Коня переважно використовували у гонитвах, а в полюванні на птаха він був радше пасивним учасником. Коли мисливець накривав сіткою птахів, йому, на думку М. Циганського, варто було швидко збиратись і їхати додому верхи; на час самого полювання кінь стояв, прив'язаний неподалік [5, s. 171–183]. Участь собак у полюванні на птахів була значно ширшою – вони вишукували птахів і мали їх злякати, аби ті здійнялись угору [18, s. 79]. Такою була їхня функція в тому випадку, коли мисливець був озброєний рушницею. Також собаки шукали підстрелену дичину (зокрема птахів) у лісі чи водоймах [20, s. 30]. У зв'язку із цим у Литовських статутах згадані собака мисливський на вивірку та птицю, шукач під стрілянину або лягава підстрела [13, с. 366]. У мисливських трактатах переважно йдеться про участь собак у гонитві на більших звірів – зайця, лисицю тощо.

Більш помітними у контексті пташиного полювання є хижі птахи. Зазначений період – час, коли сокольніцтво було в zenіти популярності як один із методів полювання у Речі Посполитій. Хижі птахи могли допомагати мисливцеві під час полювання на фазанових (напр. куріпок сірих та білих), коли собака вишукував їхні гнізда. Молодих соколів та яструбів мисливці заманували в сіті, приманкою міг бути дрібний птах; поки хижак ласував приманкою, його накривало сіткою. Стерегти вже зловлених птахів мисливець лишав хорта [5, s. 48–50]. Пізніше молодих хижаків навчали полювати з господарем, а сам птах, що сидів на руці власника, був частиною його образу. Полювання із хижим птахом було прерогативою шляхетської верстви, саме тому гнізда таких птахів були під захистом, як уже згадувалося вище.

Хижі птахи допомагали мисливцям вполювати інших птахів (куріпку, чаплю, навіть лебедя тощо), відносно невеликих ссавців. Під час полювання із птахом мисливець потребував для нього довгого ременя, а також для себе спеціальної шкіряної рукавиці, оскільки на його руці сидів птах. Подекуди є згадки про необхідність спеціальної пов'язки на очі для нього [17, s. 217–227]. Поради щодо полювання на птахів лишили не тільки вищезгаданий Я. К. Гаур, а й Т. Белявський [4, s. 45–52] та анонімний автор трактату "Gospodarstwo jezdeckie...". Вони радили полювати із хижим птахом на куріпку; шляхтич-анонім рекомендував обрати для цього крогульця (яструба-перепелятника чи голуб'ятника), іти з ним на полювання вдень [6, s. 381–385].

Кількість птахів та наявність спеціальних урядників (сокольників, ястребників тощо) залежала від статків мисливця. Власником цілої низки хижих птахів був Я. Х. Пасек; зокрема, у його щоденнику згадані соколи, яструби, чеглії, дрімлюга та крук [10, s. 196]. М. Циганський також пригадував сорокопуда, з яким можна було полювати на дрібне птаство [5, s. 53]. Із не згаданих

вище птахів варто виділити рарогів, з якими мисливці полювали взимку на зайця [6, s. 381–385], а пізньою осінню – на куріпок [5, s. 100–101], і кречетів – великих соколів (білозорів), які фігурують у джерелах як дипломатичні подарунки від Речі Посполитої [12, S. 142–143] та з Московського царства [9, s. 33].

На відміну від власне пташиної тематики, автори спогадів і трактатів практично не акцентують увагу на зброї, яка необхідна мисливцеві, хіба що зрідка згадують про неї. Єдиний виняток становить трактат шляхтича-аноніма, де автор докладно описує, якою має бути ідеальна рушниця та як робити шрот. Отже, відповідно до його рекомендацій, довжина ствола правильної рушниці мала бути близько 70 см (4,5 старопольські п'яді), діаметр мав бути таким, щоб влазив безіменний палець. Для саме пташиного полювання "начинкою" мав бути шрот – невеликі металеві кульки величиною із горошину, які можна було виготовити самостійно. Шрот у рушницю засипали поступово, бажано було підіткнути його папером, аби добре увійшов, інакше він міг вистрілити одразу весь і був ризик псування ствола. Потім потрібно було всипати помірну кількість пороху хорошої якості. Вибір саме шроту, а не куль, для пташиного полювання був зумовлений тим, що дрібні кулі можуть поцілити в кількох пташок одразу, оскільки вони розлітаються під час пострілу [6, s. 375–380].

Отже, полювання на птахів було достатньо копітким заняттям, що вимагало відповідних знань про орнітофауну, способи полювання, деталі його організації тощо, а також виваженості, уважності й терплячості. Ці практики суперечили панівному серед представників шляхетського стану та вищих щаблів еліт способу полювання, тобто гонитві, яка була тогочасним різновидом спорту, військової підготовки і загалом частиною культури сарматизму. Саме тому пташине мисливство нерідко було справою слуг – принаймні М. Рей, пригадуючи своє повернення з полювання, писав про побачених ним вже впольованих птахів та зібрані гриби. Урядником-ремісником був М. Циганський, дрібний мазовецький шляхтич; трактат, що є безцінним джерелом для дослідження цієї теми, був записаний із його слів, оскільки він сам був неписьменним.

Попри незначну кількість даних про полювання на птахів і його соціальну специфіку (за винятком полювання на лебедя, чаплу тощо), з дотичних джерел можна робити висновки про наявність такої дичини на столах еліт та високі оцінки її смакових якостей. Водночас для простолюду дике птаство було додатковим харчовим ресурсом, особливо у неврожайні роки. Показовим є те, що будова мисливських пасток та сіток є достатньо консервативною, отже, побутування деяких із них, про які відомо ще із середньовічних джерел, зафіксоване у XIX–XX ст. З огляду на подібність способів полювання, ландшафтів та орнітофауни, подекуди польські джерельні приклади (за відсутності власне українських) можуть бути ілюстративними.

Ловецтво, що стосувалося хижих птахів як об'єкта полювання, помітне за джерелами, що вкрай опосередковано стосуються історії повсякдення, оскільки такі птахи могли бути цінним дипломатичним даром. Гнізда таких птахів, а ще згаданих вище лебедів, були під охороною, чого не скажеш про решту. Проте з додатка-календаря, що містився у трактаті Я. К. Гаура, помітно, що певне усвідомлення цінності орнітофауни все ж було. Ішлося про обмеження полювання на птахів у періоди їх розмноження чи годівлі пташенят, рекомендації не полювати одразу на велику кількість птахів, аби збереглась їхня популяція. Таке ставлення радше можна назвати

прагматичним, проте воно поєднувалось зі спостереженням за птахами, накопиченням знань про них, що можна вважати зародками екологічного мислення.

Список використаних джерел

1. Боплан Г.-Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн / Г.-Л. де Боплан. – К. : Наукова думка, 1990. – 256 с.
2. Ерлич И. Летопись / И. Ерлич // Южнорусские летописи ; ред. О. И. Левицкий. – К. : Б.м., 1916. – 456 с.
3. Литвин М. Про звичаї татар, литовців і московитів [Електронний ресурс] / М. Литвин // Ізборник. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/mlytyyn/mlyt01.htm>
4. Bielawski T. Myśliwiec / T. Bielawski. – Kraków : w drukarni Jacoba Siebeneichera, 1595. – 54 s.
5. Cygański M. Myślistwo ptasze, dzieło z XVI wieku, obejmujące wykład wszystkiego, co wówczas do ptaśnictwa w Polsce należało, a obok tego wymieniące rodzaje i gatunki ptaków krajowych / M. Cygański // Na nowo przedrukowane, z dodaniem przedmowy, objaśnień i przypisów Wagi A. – Warszawa : drukiem M. Chmielewskiego, 1842. – 318 s.
6. Gostomski A. Gospodarstwo jezdeckie, myśliwczce i strzelcze z doświadczenia N. N. szlachcicza polskiego napisano roku pańskiego 1600, a teraz świerzdo z dozwoleńiem starszych do druku podane. W Poznaniu 1690 / A. Gostomski // Biblioteka starożytna pisarzy polskich. T. 3. / Wydany przez Wójcickiego K. – Warszawa : Nakład i druk S. Orgelbranda, 1854. – 388 s.
7. Jemiołowski M. Pamiętnik, dzieje Polski zawierający (1648–1679) / M. Jemiołowski / Wydany i opracowany przez Dziegielewskiego J. – Warszawa : DiG, 2000. – 620 s.
8. Haur J. K. Oekonomika ziemiańska / J. K. Haur. – Kraków : w drukarni Krzysztofa Schedla J. K. M., 1675. – 354 s.
9. Maskiewicz S. Pamiętniki / S. Maskiewicz // Wydane z rękopisów Biblioteki Szczorsowskiej Hrabiego Chreptowicza przez Jana Zakszewskiego. – Wilno : Nakładem Teofila Glücksberga, 1838. – 112 s.
10. Pasek J. C. Pamiętniki / J. C. Pasek // Wydane przez Czubka J. – Kraków : Nakładem PAN, 1929. – 235 s.
11. Rej M. Żywot człowieka poczciwego [Electronic resource] / M. Rej // Staropolska on-line. Za wydaniem : Żwierciadło albo kształt, w którym każdy stan snadnie się może swym sprawom, jako we zwierciadle, przypatrzeć. – Kraków : Akademia Umiejętności, 1914. – Access mode : http://www.staropolska.pl/renesans/mikolaj_rej/Zywot.html
12. Twardowski S. Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego od Zygmunta III do sołtana Mustafy / S. Twardowski // Wyd. R. Krzywy. – Warszawa : Instytut Badań Literackich PAN, Stowarzyszenie "Pro Cultura Litteraria", 2000. – 470 s.
13. Кравченко Н. Мисливство ранньомодерного часу у світлі Литовських статутів / Н. Кравченко // Український археографічний щорічник. – 2018. – Вип. 21/22. – Т. 24/25. – С. 352–368.
14. Польсьє. Матеріальна культура / Сост. : В. К. Бондарчик, И. Н. Браим, Н. И. Бураковская и др. – К. : Наукова Думка, 1988. – 448 с.
15. Сабанев Л. П. Календарь природы / Л. П. Сабанев. – М. : Наука, 1964. – 383 с.
16. Справочник охотника / Под ред. М. С. Долбика. – Минск : Ураджай, 1979. – 288 с.
17. Badyňa P. Obraz rodzimej przyrody dzikiej w kulturze staropolskiej. Wybrane zwierzęta łowne w dziełach ks. Kszysztofa Kluka i Jakuba K. Haura / P. Badyňa. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013. – 370 s.
18. Bobiatyński I. Nauka łowiectwa. We dwóch tomach / I. Bobiatyński. – T. 1. – Wilno : drukiem Józefa Zawadzkiego, 1823. – 246 s.
19. Bobiatyński I. Nauka łowiectwa. We dwóch tomach / I. Bobiatyński. – T. 2. – Wilno : drukiem Józefa Zawadzkiego, 1825. – 360 s.
20. Kozłowski W. Pierwsze początki terminologii łowieckiej / W. Kozłowski. – Warszawa : Drukarnia N. Glücksberga, 1822. – 56 s.
21. Samsonowicz A. Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów / A. Samsonowicz. – Warszawa : Warszawska Firma Wydawnicza, 2011. – 564 s.

References

1. de Beauplan G. L. (1990) A description of Ukraine, containing several provinces of the Kingdom of Poland, lying between of the confines of Muscovy, and the borders of Transylvania. Together with their customs, manner of life, and how they manage their wars. Kyiv: Scientific Thought. [In Ukrainian].
2. Jerlych J. The Chronicle. In: Southrussian chronicles (1916). Kyiv: n. P. [In Ruthenian and Polish].
3. Litanus M. On the Customs of Tatars, Lithuanians and Muscovites. *Izbornyk. History of Ukraine of the 9th – 18th Centuries. Sources and interpretations*. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/mlytyyn/mlyt01.htm>
4. Bielawski T. (1595) Myśliwiec. Kraków: w drukarni Jacoba Siebeneichera.
5. Cygański M. (1842) Myślistwo ptasze, dzieło z XVI wieku, obejmujące wykład wszystkiego, co wówczas do ptaśnictwa w Polsce należało, a obok tego wymieniące rodzaje i gatunki ptaków krajowych. Warszawa: drukiem M. Chmielewskiego.
6. Gostomski A. (1854) Gospodarstwo jezdeckie, myśliwczce i strzelcze z doświadczenia N. N. szlachcicza polskiego napisano roku pańskiego 1600.

Biblioteka starożytna pisarzy polskich. T. 3. Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbranda.

7. Jemiołowski M. (2000) Pamiętnik, dzieje Polski zawierający (1648–1679). Warszawa: DiG.

8. Haur J. K. (1675) Oekonomika ziemiańska. Kraków: w drukarni Krzysztofa Schedla J.K.M.

9. Maskiewicz S. (1838) Pamiętniki. Wilno: Nakładem Teofila Glücksberga.

10. Pasek J. C. (1929) Pamiętniki. Kraków: Nakładem PAN.

11. Rej M. (1914) Żywot człowieka poczciwego. *Staropolska on-line*.

Retrieved from: http://www.staropolska.pl/renesans/mikolaj_rej/Zywot.html

12. Twardowski S. (2000) Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego od Zygmunta III do sultana Mustafy. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, Stowarzyszenie "Pro Cultura Litteraria".

13. Kravchenko N. (2018) Hunting in the early modern time according to the Lithuanian Statutes. Ukrainian archeographic year book, 21/22, P. 352–368.

14. Polesia. Material culture. (1988) Comp. Bondarchyk V. et al. (Eds.). Kyiv: Scientific Thought.

15. Sabaneev L. P. (1964) Calender of nature. Moscow: Science.

16. The guide book of hunter. (1979) Comp. Dolbyk M. Minsk: The Harvest.

17. Badya P. (2013) Obraz rodzimej przyrody dzikiej w kulturze staropolskiej. Wybrane zwierzęta łowne w dziełach ks. Kszysztofa Kluka i Jakuba K. Haura. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

18. Bobiatyński I. (1823) Nauka łowiectwa. We dwóch tomach. T. 1. Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego.

19. Bobiatyński I. (1825) Nauka łowiectwa. We dwóch tomach. T. 2. Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego.

20. Kozłowski W. (1822) Pierwsze początki terminologii łowieckiej. Warszawa: Drukarnia N. Glücksberga.

21. Samsonowicz A. (2011) Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów. Warszawa: Warszawska Firma Wydawnicza.

Надійшла до редколегії 12.03.22

N. Kravchenko, PhD Stud.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

BIRD HUNTING IN THE EASTERN PART OF THE COMMONWEALTH IN THE LIGHT OF NARRATIVE SOURCES OF THE 16TH – 17TH CENTURIES

The article analyzes bird hunting in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the light of such sources as treatises and diaries; some of them have also left their impression on the history of literature. Depending on their subject, hunting as such or merely bird hunting (as its branch) are represented completely or fragmentarily in these sources. Owing to hunting treatises as the main source in the context of this study, it is possible to reconstruct the technical level of development in this area at the time mentioned. These sources are relevant in terms of researching the knowledge about avifauna of the time, habits of its representatives, behavior, breeding season (during that period it was recommended to limit hunting). The latter is a manifestation of a pragmatic attitude to this resource, awareness of its value, which can also be interpreted as a primary manifestation of environmental awareness. A small number of the analyzed sources relate to the Ukrainian lands in particular. However, due to the similarity of landscapes and the conservatism of hunting practices, Polish examples can sometimes be illustrative.

In the memoirs of this period hunting is represented from a different angle than that of the treatises – as part of everyday life at that time. Given that hunting chase was considered the best way for elites to hunt as a form of military training, bird hunting was inconspicuous. It was often a craft of poor servants, so it is visible in diaries from another angle – as a source of new gastronomic experiences. Most often we are talking about baked partridges and blackbirds, capercaillie, bustard, quail, etc.; the use of smaller birds is known mainly due to rare mentions. In the diaries, dedicated to the diplomatic missions to other countries and diplomatic receptions, the birds of prey, along with expensive sable furs can often be found in the lists of prestigious gifts. A spin-off manifestation of the popularity of hunting was the emergence of hunting sayings.

Keywords: narrative sources, hunting, shooting, birds, Polish-Lithuanian Commonwealth, 16th – 17th centuries.